

Jan Kowalczyk*

Kulturowy wymiar bezpieczeństwa we współczesnej Europie

The 'Societal' Dimension of Security in Contemporary Europe

Abstract

The end of the Cold War greatly reduced the military risk worldwide and resulted in a search for new areas of interest for security sciences. One of the new trends, which originated in the Copenhagen Peace Research Institute, was the societal security, focused on the issue of safeguarding identity of social groups – national, ethnic and religious. The concept developed by the Copenhagen school was later extended to other subjects with common identity, such as professional groups, economic classes or local communities. This article presents the issue of the societal dimension of security in contemporary Europe. Its focus is on finding a universal definition of societal security, determining the subject of this kind of security and on analyzing the main threats for the societal dimension of security in Europe.

Key words: Societal Security, Identity, Culture, Nation, Copenhagen School

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo kulturowe, tożsamość, kultura, naród, szkoła kopenhaska

Wprowadzenie

Przemiany społeczno-polityczne z końca XX w. związane z zakończeniem zimnej wojny i rozpadem bipolarnego podziału świata skłoniły do redefinicji pojęcia bezpieczeństwa, rozumianego dotychczas głównie jako brak zagrożeń¹ i ograniczanego jedynie do państw². Malejące

* Jan Kowalczyk – doktorant na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, e-mail: kowalczyk.j@op.pl.

¹ Zob. Ch.A. Manning, *The elements of collective security*, w: *Collective security*, red. W.H. Bourquin, League of Nations International Studies Conference, Paris 1936, s. 134.

² M. Pietraś, *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego*, w: *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 57.

prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktu militarnego na skalę światową skłoniło do włączenia w agendę badawczą wymiarów, które dotychczas nie stanowiły przedmiotu zainteresowania badaczy, takich jak problemy ekologiczne, ochrona tożsamości czy warunki życia i możliwość rozwoju jednostek. Bezpieczeństwo zaczęto definiować w sposób szeroki oraz pozytywny. Ryszard Zięba stwierdził, że „w najogólniejszym znaczeniu bezpieczeństwo można [...] określić jako pewność istnienia i przetrwania, stanu posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń (ich niewystępowania lub eliminowania), ale powstaje także wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie, czyli ma naturę procesu społecznego”³. Z kolei Michał Brzeziński dodał, że bezpieczeństwo to zdolność do kształtowania optymalnych warunków rozwojowych zapewniających realizację szerokiego zakresu potrzeb społecznych⁴.

W teorii bezpieczeństwa na początku lat 90. XX w. pojawiły się nowe nurty badań. Jednym z nich była tzw. szkoła kopenhaska, której dorobek jest związany z funkcjonowaniem nieistniejącego już Kopenhaskiego Instytutu Badań Pokoju (*Copenhagen Peace Research Institute, COPRI*) oraz grupy badaczy skupionych wokół trzech jej orędowników – Olego Waevera, Barry’ego Buzana oraz Jaapa de Wilde. Szkoła kopenhaska wypracowała pojęcie sekurytyzacji (ang. *securitization*)⁵, które wiąże się z dyskursywnym konstruowaniem zagrożeń. Sekurytyzacja jest procesem, w którym podmiot (państwo, społeczeństwo, grupa społeczna, jednostka) postrzega pewne kwestie jako zagrożenia o charakterze egzystencjalnym⁶. Mogą one dotyczyć wielu różnych wymiarów życia społecznego, określanych jako sektory bezpieczeństwa⁷. Wyróżniono następujące sektory bezpieczeństwa: polityczny, wojskowy, ekonomiczny, kulturowy (ang. *societal*) i ekologiczny (katalog ten z biegiem czasu ewoluuje, dostosowując się do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej⁸).

³ Por. R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 10/1989, s. 49.

⁴ Zob. M. Brzeziński, *Kategoria bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009, s. 22–32.

⁵ Zob. B. Buzan, *Rethinking Security after the Cold War*, „Cooperation and Conflict” 1997, t. 32, nr 1, s. 5–28.

⁶ Zob. szerz. M. Musioł, *Znaczenie sekurytyzacji i sektorów bezpieczeństwa w ramach krytycznych studiów nad bezpieczeństwem*, „Historia i Polityka”, nr 23/2018, s. 39–51.

⁷ Zob. B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Security: A new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc., Copenhagen 1998, s. 57.

⁸ Zob. W. Chojnowski, *Wybrane zagadnienia ewolucji bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe – aktualne wyzwania: współczesne aspekty bezpieczeń-*

W niniejszym artykule szczególną uwagę poświęcono sektorowi kulturowemu, który został określony jako „zdolność społeczeństwa do wytrwania w swym zasadniczym charakterze w obliczu zmiennych warunków i potencjalnych lub faktycznych zagrożeń”⁹. W takim rozumieniu podmiotem bezpieczeństwa kulturowego jest pewna określona grupa ludzi posiadająca wspólnotową tożsamość, przy czym grupa ta może funkcjonować niezależnie od państwa¹⁰. Iulian Chifu stwierdził, że termin „bezpieczeństwo kulturowe” można metaforycznie porównać do parasola chroniącego wszystkie dotychczasowe próby uwzględnienia tożsamości i spójności społecznej jako źródeł potencjalnej niestabilności we współczesnych badaniach bezpieczeństwa¹¹. Orędownicy bezpieczeństwa kulturowego za szczególnie istotne zagrożenia dla zachowania tożsamości społecznej uważali: nacjonalizm, konflikty etniczne oraz migracje¹². W polskiej literaturze przedmiotu bezpieczeństwo kulturowe bywa utożsamiane z polityką ochrony dziedzictwa narodowego i kulturowego, w tym ochroną zabytków, zapobieganiem nielegalnemu obrotowi dzieł sztuki itp. Szczególne zagrożenia upatruje się przede wszystkim w procesie globalizacji oraz nasilonym w ostatnich latach migracjach. Agata Ziętek zaznacza, że bezpieczeństwo kulturowe można traktować jako jeden z wymiarów bezpieczeństwa państwa¹³. Takie postrzeganie bezpieczeństwa kulturowego może sprawiać wrażenie fragmentarycznego, nie w pełni oddającego sens koncepcji związanej z potrzebą ochrony tożsamości grup społecznych, leżącą u podstaw teorii szkoły kopenhaskiej. Jak bowiem zaznacza Jan Czaja, tożsamość kulturowa kształtuje się na przestrzeni wieków i jest przekazywana przez kolejne pokolenia, a „symbole i wartości kulturowe są głęboko zakorzenione w świadomości społecznej”¹⁴. Zatem bezpieczeństwo kulturowe odnosi się nie tylko do wymiaru materialnego (ochrony zabytków itp.), lecz także – a może

stwa i zarządzania kryzysowego, red. M. Włodarczyk, A. Marjański, Wydawnictwo Społecznej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania w Łodzi, Łódź 2009, s. 27.

⁹ O. Waever, B. Buzan, M. Kelstrup et al., *Identity, migration and the new security agenda in Europe*, Pinter Publishers Ltd, London 1993, s. 23.

¹⁰ Zob. B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, op.cit., s. 22–23.

¹¹ I. Chifu, *Societal security: An agenda for the Eastern Europe*, Centrum Zapobiegania Konfliktom i Wczesnego Ostrzegania [Rumunia], http://www.cpc-ew.ro/pdfs/societal_security.pdf (dostęp 22.04.2018).

¹² Zob. B. Panić, *Societal security – security and identity*, „Western Balkans Security Observer”, nr 13/2009, s. 29–38.

¹³ A.W. Ziętek, *Bezpieczeństwo kulturowe w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 59.

¹⁴ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe. Zarys problematyki*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2004, s. 38.

przede wszystkim – wymiaru niematerialnego obejmującego symbole, wartości, style życia itp.

Celem niniejszego artykułu jest analiza definicji i głównych założeń oraz ewolucji bezpieczeństwa kulturowego w ujęciu szkoły kopenhaskiej, a także identyfikacja głównych zagrożeń dla tak rozumianego bezpieczeństwa we współczesnej Europie. Artykuł podzielono na trzy części. W pierwszej kolejności uwagę poświęcono definicji bezpieczeństwa kulturowego, starając się odpowiedzieć na pytanie: czy istnieje uniwersalna definicja tego pojęcia. Następnie uwagę poświęcono ewolucji kulturowego wymiaru bezpieczeństwa w Europie w okresie zimnej wojny i po jej zakończeniu. Ostatnią część poświęcono analizie głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa kulturowego, dzieląc je na zewnętrzne (dostrzeżone przez badaczy szkoły kopenhaskiej) oraz wewnętrzne (związane z przemianami zachodzącymi we współczesnych społeczeństwach europejskich). Dodatkowym celem artykułu jest udowodnienie, że kulturowy wymiar bezpieczeństwa, rozumiany jako możliwość pielęgnowania wspólnej tożsamości przez grupy społeczne, stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa we współczesnych krajach Unii Europejskiej. Ponadto artykuł ma na celu potwierdzenie, że zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego mają zarówno charakter zewnętrzny, tj. są związane z relacjami między różnymi grupami, jak i wewnętrzny, związany z przemianami wewnątrz tych grup.

W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa kulturowego

Twórcy związani ze szkołą kopenhaską dla określenia sektora bezpieczeństwa związanego z tożsamością użyli słowa „societal”, wywodzącego się od angielskiego słowa *society* (społeczeństwo). Termin ten nie ma bezpośrednio tłumaczenia na język polski, często bywa tłumaczony podobnie jak słowo *social*, czyli „społeczny”¹⁵. Jak podkreślali badacze skupieni wokół szkoły kopenhaskiej, utożsamianie tych dwóch pojęć jest błędne: „*social security* odnosi się do jednostek i – w szerszym kontekście – ekonomii”¹⁶. Z kolei *societal*

¹⁵ Zob. K.P. Marczuk, *Bezpieczeństwo społeczne: potrzeba szerokiego ujęcia. Implikacje dla Polski*, w: *Bezpieczeństwo społeczne: pojęcia, uwarunkowania, wyzwania*, red. A. Skrabacz, S. Sulowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012, s. 26–42.

¹⁶ Bezpieczeństwo społeczne jest definiowane jako „stan wolności od niedostatku materialnych środków utrzymania i istnienie realnych gwarancji pełnego rozwoju jednostek; obejmuje więc nie tylko stan wolności od ryzyk socjalnych, ale i od zagrożeń rozwoju psychospołecznego jednostki, których źródłem może być całokształt uwarunkowań społecznych, politycznych i ekonomicznych. *Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002, s. 21.

security dotyczy grup społecznych oraz ich wspólnej tożsamości”¹⁷. Niejednoznaczność analizowanego pojęcia wymaga wyjaśnienia zakresu znaczeniowego tej kategorii. Karina Marczuk, rozważając „societal security” w kategoriach zarządzania kryzysowego, proponowała, by termin ten tłumaczyć jako „bezpieczeństwo społeczeństwa”, stwierdzając, że: „omawiając rozwiązania koncepcyjne w zakresie ochrony ludności [...] zasadne jest tłumaczenie na język polski terminu *societal security* jako bezpieczeństwo społeczeństwa (nie «społeczne», sic!)”¹⁸. Jednakże jak wskazywali badacze szkoły kopenhaskiej: „pod względem definicyjnym, *societal security* dotyczy dużych, posiadających świadomość własnej tożsamości grup społecznych [...]. Sektor ten może być rozumiany również jako bezpieczeństwo tożsamości [ang. *identity security*]”¹⁹. Biorąc pod uwagę powyższe, tłumaczenie terminu *societal security* powinno nawiązywać do tożsamości jako kluczowego wymiaru społeczności, podlegającego szczególnej ochronie. Bardziej zasadne wydaje się więc tłumaczenie *societal security* na język polski jako bezpieczeństwo kulturowe, ze względu na oczywisty związek kultury²⁰ i tożsamości²¹. Już Bronisław Malinowski twierdził, że kultura to warunki, jakie muszą być spełnione, by zbiorowość była w stanie przetrwać²² (co częściowo pokrywa się z definicją bezpieczeństwa zaproponowaną przez R. Ziębę oraz M. Brzezińskiego). Za pojęciem bezpieczeństwa kulturowego w kontekście ochrony tożsamości zbiorowej stoi szereg argumentów. Po pierwsze, jak podkreśla wielu badaczy, kultura należy do najważniejszych i fundamentalnych czynników konstytuujących tożsamość

¹⁷ B. Buzan, O. Waeber, J. de Wilde, op.cit., s. 119–120.

¹⁸ K.P. Marczuk, *Bezpieczeństwo funkcjonalne państw regionu Europy Północnej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 46.

¹⁹ B. Buzan, O. Waeber, J. de Wilde, op.cit., s. 119.

²⁰ Pamiętając o przestrodze C. Jenkinsa, który pisał: „idea kultury obejmuje taki zakres problemów, procesów, różnicowań czy nawet paradoksów, iż jedynie osoba pewna siebie i kompetentna mogłaby się podjąć mówienia o niej, a być może tylko głupiec usiłowałby napisać o tym książkę” (C. Jenkins, *Kultura*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1999, s. 7), w niniejszym artykule nie podjęto próby stworzenia definicji kultury, mając nadzieję, że każdy czytelnik intuicyjnie może określić podstawy znaczeniowe tego pojęcia.

²¹ Tożsamość można definiować jako „zespół cech właściwych danej kulturze, które stanowią o jej swoistości i samoistotności względem innych oraz skłaniają ludzi w niej żyjących do identyfikacji z wartościami kultury, wytwarzając tym samym w ich świadomości poczucie własnej odrębności”, G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991, s. 280.

²² B. Malinowski, *Szkice z teorii kultury*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1958, s. 29.

grup społecznych²³. Po drugie, takie rozumienie wpisuje się w zauważalną tendencję do uwzględniania w zakresie bezpieczeństwa coraz częściej szeroko pojętych problemów kulturowych²⁴. Wreszcie, jak zaznacza J. Kukułka, „Znaczeniowo termin tożsamość jest zbliżony do pojęć takich jak identyfikacja, samookreślenie, utożsamienie i może obejmować wymiar osobisty i grupowy tj. plemienny, religijny, etniczny czy narodowy. W wymiarze narodowym tożsamość kulturowa jest czynnikiem kształtującym pozytywne poczucie nacjonalizmu, jednoczące pamięć historyczną narodu i sprzyjające identyfikowaniu się obywateli z państwem i jego celami politycznymi”²⁵.

Próby definicji pojęcia bezpieczeństwa kulturowego dokonała Grażyna Michałowska, która stwierdziła, że „bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze narodowym oznacza warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów. Jest więc stanem pewnej równowagi niezbędnym, lecz ani teoretycznie, ani empirycznie niemożliwym do określenia”²⁶. Na trudności związane z określeniem stanu bezpieczeństwa kulturowego zwraca uwagę również Wojciech Hrynicki, który stwierdził, że nie polega ono takiej kontroli, jak bezpieczeństwo wewnętrzne, ponieważ w kulturze trudno jest stworzyć obiektywne wskaźniki zagrożenia²⁷. Z kolei inni badacze określają bezpieczeństwo kulturowe jako konieczność zapewnienia ochrony tożsamości narodowej, przeciwdziałanie zagrożeniom dla kultury, religii czy języka²⁸ oraz tworzenie warunków do pomnażania dotychczasowego dorobku kulturowego²⁹. Niezależnie od przyjętej definicji celem tak rozumianego bezpieczeństwa kulturowego jest zatem ochrona wartości istotnych z punktu widzenia tożsamości kulturowej, ochrona odrębności kulturowych (naro-

²³ Por. G. Tokarz, *Bezpieczeństwo kulturowe III Rzeczypospolitej – przegląd zagrożeń*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, t. 4/2010.

²⁴ Por. J. Stańczyk, *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, t. 5/2011, s. 15–33.

²⁵ J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003, s. 180.

²⁶ G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, w: *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997, s. 132.

²⁷ W. Hrynicki, *Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego oraz jego zagrożenia w Europie*, „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, t. 16/2014, s. 197.

²⁸ Zob.: A. Dawidczyk, *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001, s. 16.

²⁹ T. Jemioło, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, „Kultura narodowa w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa, Zeszyt Problemy Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, maj 2001, s. 20.

dowych, etnicznych, religijnych), tworzenie otwartości kulturowej, czyli swobodnego przepływu wartości powszechnie uznanych za cenne czy promowanie przez grupy społeczne własnej kultury i tworzenie sprzyjających warunków jej rozwoju³⁰. Należy zaznaczyć, że szeroko pojęta kultura obejmuje zarówno wytwory materialne i instytucje społeczne, jak i główne wartości, wzory postępowania, zasady współżycia społecznego, kryteria ocen moralnych i etycznych w określonej zbiorowości³¹. J. Czaja zaznacza, że „zasadniczy trzon kultury stanowią tradycyjne idee, a szczególnie związane z nimi wartości. Teoria ta ewoluowała i w późniejszym okresie podkreślano, że tylko część kultury składa się z norm lub standardów zachowań. Inna część zawiera ideologie uzasadniające określone sposoby zachowań”³².

W przywołanych powyżej definicjach szczególną uwagę przywiązano do wskazania zależności między bezpieczeństwem, kulturą i tożsamością grup społecznych, lecz nie określono w sposób jednoznaczny tychże grup, których stanowią podmiot bezpieczeństwa kulturowego. Wracając do źródeł koncepcji, przywołać należy ponownie badaczy szkoły kopenhaskiej, którzy jako podmiot tak rozumianego bezpieczeństwa wskazywali duże, mające świadomość własnej tożsamości grupy społeczne³³. Jednakże w przeciwieństwie do państwa, które posiada określone terytorium oraz kryterium przynależności w postaci obywatelstwa, zdefiniowanie społeczności nie jest jednoznaczne. Społeczność to – w ich rozumieniu – podmiot bardziej złożony, niezależny od państwa i niedający się zdefiniować w sposób przestrzenny, ograniczając go do konkretnego terytorium. Tak jak w jednym państwie mogą funkcjonować różne społeczności, tak i jedna społeczność może funkcjonować w ramach różnych organizmów państwowych³⁴. Badacze związani ze szkołą kopenhaską (m.in. B. Buzan, O. Waever) przez takie społeczności rozumiał grupy narodowe, etniczne (rasowe) oraz religijne³⁵. Procesowi utrwalania tożsamości takich grup społecznych sprzyja posiadanie własnego państwa³⁶, jednakże warunkiem niezbędnym nie jest jego historyczna trwałość³⁷.

³⁰ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2011, s. 176.

³¹ T. Jemioło, op.cit., s. 42.

³² J. Czaja, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 67.

³³ B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, op.cit., s. 119.

³⁴ Ibidem.

³⁵ O. Weaver, B. Buzan, M. Kelstrup et al., op.cit., s. 10 i n.

³⁶ E. Gellner, *Culture identity and politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 140.

³⁷ A. Kłosowska, *Teoretyczne spory na temat narodu*, „Przegląd Zachodni”, nr 3/1994, s. 3.

Koncepcja bezpieczeństwa kulturowego zyskała rzeszę zwolenników, tworząc fundamenty dla kolejnych teorii. Bazując na dorobku szkoły kopenhaskiej, amerykański badacz P.H. Liotta stworzył katalog nowych wymiarów bezpieczeństwa nazywanych „alternatywnymi”, gdyż stanowiły one alternatywę w stosunku do powszechnie panującego do lat 90. XX w. państwowo-centricznego poglądu na kwestię bezpieczeństwa³⁸. Wśród nich wyróżnił „embedded security”, które na język polski można przetłumaczyć dosłownie jako bezpieczeństwo „zakorzenienia” (lub „zakotwiczenia”). Jak wskazywał autor: „bezpieczeństwo zakorzenienia” nie jest synonimem powszechnie używanego pojęcia bezpieczeństwa kulturowego. Jest ono związane z interesami poszczególnych wspólnot, nie tylko narodowych, lecz także innych społeczności funkcjonujących w ramach państwa³⁹. W ujęciu Liotty bezpieczeństwo „zakorzenienia”, podobnie jak kulturowe, dotyczy tożsamości grupowej, jednakże znacząco rozszerza katalog tych grup, włączając w niego – oprócz grup narodowych, etnicznych i religijnych – również grupy interesu, klasy ekonomiczne, organizacje polityczne, społeczności lokalne⁴⁰. Pogląd Liotty podzielała również Majid Tehranian, która twierdziła, że bezpieczeństwo kulturowe stanowi element bezpieczeństwa jednostek. Ludzie, funkcjonując w większych zbiorowościach, dążą do zachowania zarówno swojej tożsamości, jak i tożsamości tych grup. Wartościami bezpieczeństwa kulturowego w tym ujęciu są m.in. wolność sumienia, słowa, stylu życia, przynależności do grup formalnych i nieformalnych⁴¹.

Uzasadnione jest twierdzenie, że klasyczne postrzeganie bezpieczeństwa kulturowego przez szkołę kopenhaską ma charakter zawężający, podczas gdy bezpieczeństwo „zakorzenienia” P.H. Liotty oraz refleksje M. Tehranian stanowią rozszerzenie tego podejścia (tabela 1).

³⁸ Zob. *Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 79 i n.

³⁹ P.H. Liotta, *Symbolic Security: Europe Takes a Human Face*, w: J. Adamski, M. Troy Johnson, C. Schweiss, *Old Europe, New Security. Evolution for a Complex World*, Ashate Publishing Limited, Burlington 2006, s. 27–42.

⁴⁰ P.H. Liotta, *Creeping vulnerabilities and the reordering of security*, „Security Dialogue”, vol. 36, no. 1/2005, s. 58.

⁴¹ M. Tehranian, *Cultural Security and Global Governance: International Migration and Negotiations of Identity*, w: *World on the Move: Globalization, Migration and Cultural Security*, red. J. Friedman, S. Randeria, Palgrave Macmillan, London, New York 2004, s. 3.

Tabela 1. Szerokie i wąskie pojmowanie bezpieczeństwa kulturowego

Kryterium różnicujące	Bezpieczeństwo kulturowe w ujęciu wąskim (<i>societal security</i>)	Bezpieczeństwo kulturowe w ujęciu szerokim (<i>embedded security</i>)
Przedstawiciele	Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde	P.H. Liotta, Majid Tehranian
Podmiot bezpieczeństwa	Wspólnoty narodowe, etniczne i religijne	Wszystkie wspólnoty posiadające pewną tożsamość, w tym grupy interesu, klasy ekonomiczne, organizacje polityczne, społeczności lokalne
Cel bezpieczeństwa	Ochrona tożsamości kulturowej	Ochrona tożsamości kulturowej, zachowanie cenionych zasad zachowania, wartości i moralności, zachowanie spójności społecznej, dążenie do podnoszenia jakości życia grup społecznych
Zagrożenia dla bezpieczeństwa	Migracje, rywalizacja między grupami społecznymi, państwa	Państwa, narody, migranci, obce kultury

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London 1998, s. 119–120; P.H. Liotta, *Creeping vulnerabilities and the reordering of security*, „Security Dialogue”, vol. 36, no. 1/2005, s. 58.

Należy również dodać, że o ile w koncepcji bezpieczeństwa kulturowego w ujęciu wąskim nie dopatrywano się zagrożeń wynikających z silnej tożsamości grupy społecznej, o tyle w szerokim ujęciu dostrzeżono, że w skrajnej formie ochrona tożsamości może prowadzić do ksenofobii i nieufności wobec innych kultur oraz załamania poczucia wspólnoty interesów grupy⁴².

Kulturowy wymiar bezpieczeństwa po II wojnie światowej

Dominująca po II wojnie światowej szkoła realistyczna sprowadzała bezpieczeństwo do wymiaru militarnego⁴³. Hans Morgentau, jeden z przedstawicieli realizmu, stwierdził, że pragnienie bycia najsilniejszym jest naturalną i nieodłączną cechą człowieka, dlatego też państwa – jako

⁴² P.H. Liotta, *Symbolic Security: Europe...*, op.cit., s. 27–42.

⁴³ Zob. *Studia bezpieczeństwa...*, op.cit., s. 79.

wytwory ludzi – dążą do nieustannej rozbudowy własnej potęgi, np. przez zwiększenie swojego potencjału militarnego⁴⁴. Strategie bezpieczeństwa stanowią zatem rezultat racjonalnych decyzji podejmowanych na podstawie bilansu zysków i strat dokonywanego w oparciu o ocenę siły państwa⁴⁵. Realizm tłumaczył bezpieczeństwo w środowisku międzynarodowym w okresie rywalizacji między dwoma wrogimi światami – zachodnim oraz wschodnim. Upadek jednego z nich skłonił do redefinicji pojęcia bezpieczeństwa i poszerzenia go o nowe aspekty. Wśród pojawiających się w latach 90. XX w. nowych koncepcji teoretycznych znalazło się bezpieczeństwo kulturowe. J. Drabik stwierdza nawet, że włączenie do agendy bezpieczeństwa kwestii zagrożeń dla kultury odzwierciedla istotę zmian, jakie dokonują się w toku rozwoju cywilizacyjnego⁴⁶. Choć geneza pojęcia bezpieczeństwa kulturowego sięga lat 90. XX w., to biorąc pod uwagę aspekt ochrony tożsamości jako przedmiot zainteresowania bezpieczeństwa, możliwe jest tłumaczenie zjawisk z przeszłości. J. Czaja wskazywał, że historycznie do zagrożeń bezpieczeństwa kulturowego należały najazdy zbrojne, podboje kolonialne związane z odkryciami geograficznymi oraz spotkania kultur doprowadzające do unicestwienia jednej z nich⁴⁷.

Rywalizacja mocarstw w okresie zimnej wojny również miała swój wymiar kulturowy. T. Jemioło zaznaczył, że „walka w warunkach bipolarnego świata była przykładem rywalizacji zróżnicowanych kultur wielkich systemów ideologicznych – kapitalizmu i komunizmu – o totalnie odmienną koncepcję organizacyjną świata i życia społeczeństw. Różnice dotyczyły podstawowych wartości społeczno-kulturowych obejmujących fundamentalne kategorie, takie jak: wolność, równość, sprawiedliwość, suwerenność, demokracja czy prawa człowieka”⁴⁸. Równoległe po obu stronach żelaznej kurtyny dochodziło do przemian polityczno-społecznych mających wpływ na bezpieczeństwo kulturowe. W bloku komunistycznym wzorce kulturowe państwa socjalistycznego były narzucane społeczeństwom przez rządzące partie komunistyczne, a ustrój

⁴⁴ H.J. Morgenthau, *Politics among nations: The struggle for power and peace, revised by Kenneth W. Thompson*, McGraw-Hill, New York 1993.

⁴⁵ Szerzej na temat realizmu zob. S. Guzzini, *Realism in international relations and international political economy: The continuing story of a death foretold*, Routledge, London, New York 1998, s. 15–31.

⁴⁶ J. Drabik, *Od naturalistycznych zagrożeń do bezpieczeństwa w kulturze*, w: *Bezpieczeństwo i edukacja dla bezpieczeństwa w zmieniającej się przestrzeni społecznej i kulturowej*, red. R. Rosa, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2012, s. 117–142.

⁴⁷ Por. J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2008, s. 32.

⁴⁸ T. Jemioło, op.cit., s. 48.

państwa gwarantował odrębność kultury i ochronę przed zetknięciem z wrogą kulturą zachodnią. Jej wpływ mógłby bowiem podać w wątpliwość podstawowe elementy kultury państwa socjalistycznego, jego wzorce zachowań, symbole, standardy i wartości oraz zasady rządzące sztuką⁴⁹. Leszek Kołakowski stwierdził, że „komunizm zaplanował siebie jako władzę wszechogarniającą, której celem była nie tylko likwidacja zagrożeń (kulturalnych i ideologicznych), lecz pozytywne regulowanie wszelkich przejawów życia zbiorowego, włączając ideologię, język, literaturę, sztukę, nauki, rodzinę, a nawet sposób ubioru”⁵⁰. Zupełnie inaczej funkcjonowała kultura w bloku zachodnim. G. Michałowska podsumowała, że wśród narodów Europy Zachodniej bezpieczeństwo kulturowe zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym posiadało gwarancje polityczne i instytucjonalne⁵¹. Z drugiej strony postępujący proces globalizacji przyczyniał się do homogenizacji wzorców kulturowych w społeczeństwach demokratycznych⁵², oznaczającej w dużej mierze rozprze-strzenianie się w państwach zachodnioeuropejskich wzorców kultury stanowiących dorobek społeczeństwa amerykańskiego. Transfer kulturowy, którego przedmiotem są wartości, normy, zwyczaje oraz symbole, które kojarzone są ze Stanami Zjednoczonymi, w literaturze określa się mianem „amerykanizacji”⁵³. Proces ten objął wiele sfer życia, począwszy od rozrywki, stylu życia czy aspiracji społecznych, aż po sposób prowadzenia polityki (np. kampanii wyborczych)⁵⁴. Kolejnym dostrzeżonym zjawiskiem kulturowym świadczącym o homogenizacji kultury w zachodnim świecie była opisywana przez George’a Ritzera „makdonaldyzacja”, czyli proces stopniowego upowszechniania się zasad działania znanych z barów szybkiej obsługi we wszystkich dziedzinach życia społecznego⁵⁵. Jedną z głównych cech takiego procesu jest jego skrajny racjonalizm, przekładający się na wzrost efektywności oraz przewidywalności⁵⁶. Podobnie jak bary

⁴⁹ Por. D. Tułowiecki, *Bezpieczeństwo kulturowe a obecność i/lub eliminacja religii w polskim kanonie kultury*, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 4/2015, s. 89–115.

⁵⁰ L. Kołakowski, *Cywilizacja na tarwie oskarżonych*, Wydawnictwo Res Publica, Warszawa 1990, s. 297.

⁵¹ G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach...*, op.cit., s. 134.

⁵² Na temat globalizacji, zob. W. Anioł, *Paradoksy globalizacji*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Społecznej UW, Warszawa 2002.

⁵³ Zob. hasło: *Amerykanizacja*, [w:] *Polskie encyklopedie humanistyczne*, <https://encenc.pl/amerykanizacja/> (dostęp 26.04.2018).

⁵⁴ Zob. W. Peszyński, *Amerykanizacja polskich kampanii parlamentarnych 2001–2007*, „Dialogi Polityczne”, nr 11/2009, s. 151–169.

⁵⁵ G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Wydawnictwo Muza S.A., Warszawa 2009, s. 14.

⁵⁶ Zob. K. Sitkiewicz, *Stan pragnienia. Oblicza makdonaldyzacji*, Wydawnictwo Cedewu, Warszawa 2009, s. 14–15.

szybkiej obsługi, inne podmioty produkujące dobra, wykonujące usługi itp. zaczęły przyjmować tę samą formę i sposób funkcjonowania oraz oferować taki sam asortyment w różnych krajach, przyczyniając się do upowszechniania jednolitych zasad i wzorców.

Przełomowym momentem pociągającym za sobą istotne zmiany ładu międzynarodowego był demontaż bloku wschodniego. Z punktu widzenia bezpieczeństwa kulturowego rozpad ZSRR i stopniowa demokratyzacja państw wschodnich ułatwiły eliminację barier (w tym kulturowych)⁵⁷. G. Michałowska mówiła o tym, że rezygnacja z realizacji koncepcji dwu zwalczających się systemów i w konsekwencji eliminacja barier w komunikowaniu międzyludzkim zaczęły owocować zmianami kulturowymi głównie w państwach postkomunistycznych⁵⁸. Negacja koncepcji państwa socjalistycznego pociągnęła za sobą również wzrost niechęci do dorobku kulturowego minionego ustroju. Poszukiwanie nowych wartości, zasad i stylów życia było ściśle powiązane z przejmowaniem wzorców kultury zachodniej. Innymi słowy, zakończenie zimnej wojny doprowadziło do objęcia procesami zachodzącymi wcześniej jedynie w państwach demokratycznych nowych społeczeństw, które dotychczas były izolowane ze względów ideologicznych. G. Michałowska mówi wręcz o bezkrytycznej akceptacji kultury dotychczas wrogiego bloku, a społeczeństwa państw wschodnich przejmowały zmiany z gorliwością neofitów bądź opóźnioną refleksją⁵⁹. Wart wspomnienia jest fakt, że dyfuzja kulturowa związana z przejmowaniem wzorców opozycyjnego systemu dotyczyła jedynie państw komunistycznych. Na próżno poszukiwać podobnej fascynacji kulturą państw Europy Środkowo-Wschodniej w państwach zachodnich.

Zmiany zachodzące w zglobalizowanym świecie widziane już w latach 80., a osiągające wyjątkowy wymiar po zlikwidowaniu barier związanych z rywalizacją wrogich systemów ideologicznych, Alvin Toffler określał mianem „drugiej fali”⁶⁰. Jej cechą charakterystyczną było upodobnienie się społeczeństw amerykańskich i europejskich, ponieważ „milionowe rzesze czytały te same reklamy, te same wiadomości, te same opowiadania. Rugowanie w państwach wielonarodowych przez rządy o charakterze centralnym dialektów i gwar mniejszości narodowych w połączeniu z wpływem środków masowej komunikacji doprowadziło do niemal kompletnego ich zaniku [...]. Standardowe języki wyparły języki niestandardowe. W miarę jak rozpleniły się identyczne stacje benzynowe, tablice reklamowe i domy mieszkalne, nawet odległe części kraju zaczęły się do siebie upodabniać”⁶¹. Homogenizacja kultury w oparciu

⁵⁷ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe...*, op.cit., s. 29.

⁵⁸ G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach...*, op.cit., s. 136.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ A. Toffler, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, s. 81.

⁶¹ Ibidem.

o wzorce amerykańskie stanowi jedno ze współczesnych wyzwań dla zachowania tożsamości społeczeństw europejskich, w szczególności w państwach środkowej i wschodniej Europy. Intuicyjnie można więc wysnuć wniosek, że stanowi ona zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego. Jednakże należy pamiętać, że społeczność mająca swoją tożsamość podlega samoistnym przemianom, dlatego nie każda zmiana może być postrzegana jako zagrożenie egzystencjalne dla zachowania tej tożsamości⁶². W związku z powyższym uzasadnione jest twierdzenie, że tak długo jak procesy transferu kultury zachodniej pozwalają współistnieć nowym wzorcom kulturowym z dotychczasowymi i nie prowadzą do ich unicestwienia, nie należy postrzegać ich jako zagrożenia dla tożsamości grupowej.

Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego w Europie

Próbę uporządkowania katalogu zagrożeń dla bezpieczeństwa kulturowego podjęła A. Ziętek, stwierdzając, że zagrożenia te można podzielić na tradycyjne i nietradycyjne. Do pierwszej grupy autorka zalicza grabież dzieł sztuki, niszczenie pomników kultury (np. w ramach działań zbrojnych), działania opresyjne wobec konkretnych grup społecznych. Do nietradycyjnych Ziętek zalicza presję rozwojową związaną z rozwojem infrastruktury, komercjalizację kultury, funkcjonowanie rynku dzieł sztuki, turystykę⁶³. Oba typy zagrożeń mają charakter ponadnarodowy, są kształtowane zarówno przez podmioty państwowe, jak i pozapaństwowe, a granice ich oddziaływania ulegają rozmyciu⁶⁴. Konkurencyjną koncepcję dotyczącą zagrożeń dla bezpieczeństwa kulturowego stworzył Andrzej Urbanek, zaliczając do nich w szczególności:

- uniformizację kultury;
- kryzys tożsamości kulturowej;
- problemy asymilacji imigrantów;
- konflikty o podłożu kulturowym;
- wędrówki ideologii i masowa propaganda;
- patologie świadomości społecznej⁶⁵.

⁶² Zob. O Waever, *The changing agenda of societal security*, [w:] *Globalization and environmental challenges: Reconceptualizing security in the 21st Century*, red. H.G. Brauch, U.O. Spring, C. Mesjasz et al., Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Berlin 2008, s. 581–593.

⁶³ A.W. Ziętek, op.cit., s. 97.

⁶⁴ Zob. J.P. Burgess, *There is no European Security, Only European Securities*, „Cooperation and Conflict”, t. 44, nr 3/2009, s. 316.

⁶⁵ A. Urbanek, *Bezpieczeństwo kulturowe*, w: *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Wydawnictwo Społeczno-Prawne, Słupsk 2013, s. 242.

Tomasz Kośmider, analizując bezpieczeństwo kulturowe współczesnej Polski, dodaje kolejne zagrożenia: internalizację zagrożeń społecznych, spadek poczucia więzi kulturowej wśród ludności, wzrost uzależnienia kulturowego w wyniku przyjmowania obcych wartości, ograniczenie suwerenności państwa oraz niedoinwestowanie programu ochrony zabytków i polityki kulturalnej⁶⁶. Wszystkie zaproponowane powyżej podejścia koncentrują się w dużej mierze na czynnikach zewnętrznych, związanych z procesami globalizacji oraz rozwojem społecznym. Choć rozważania te są cenne, nie w pełni oddają sposób myślenia twórców koncepcji bezpieczeństwa kulturowego związanych ze szkołą kopenhaską, gdyż w większości odnoszą się jedynie do kultury materialnej, pomijając jej niematerialny wymiar, dlatego też powyższy zbiór zagrożeń wymaga uzupełnienia.

Zagrożenia o charakterze zewnętrznym

Przez wieki kultura europejska wydawała się ówczesnym społeczeństwom dominującą oraz najbardziej rozwiniętą wśród wszystkich znanych kultur. Pewność Europejczyków co do własnej dominacji została zachwiana w okresie odkryć geograficznych, a ostatecznie podważona w okresie wzmożonego zainteresowania innymi systemami kulturowymi oraz zachodzącymi między nimi interakcjami. Zachodząca dyfuzja kulturowa pozostała nie bez znaczenia dla tożsamości europejskiej. G. Michałowska słusznie zauważyła, że „Europa i jej narody czuły się bezpiecznie, kiedy były twórcze, a ich wartości i osiągnięcia promieniowały na resztę świata, gdy stanowiły pożądany wzorzec dla innych kontynentów, a we własnych społeczeństwach budowały model aspiracji do aktywności kulturalnej na możliwie wysokim poziomie”⁶⁷. Ideologiczne zwycięstwo kultury zachodniej podczas zimnej wojny wpłynęło na przekonanie o własnej wyjątkowości oraz uniwersalności zasad kultury Zachodu⁶⁸. Zdaniem Samuela Huntingtona w świecie postzimnowojennym poczucie obowiązku porządkowania świata przez Europejczyków patrzących przez pryzmat własnych wartości kulturowych⁶⁹ stanie się przyczyną powstawania

⁶⁶ Zob. T. Kośmider, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa państwa polskiego – wyzwania i zagrożenia*, „Rozprawy Społeczne”, nr 1/2014, s. 28–35.

⁶⁷ G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach...*, op.cit., s. 139.

⁶⁸ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, w: *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 145.

⁶⁹ Niektórzy autorzy nazywają takie postrzeganie własnego roli „misją białego człowieka”. Zob. P. Kłodkowski, *O iluzji wartości uniwersalnych*, „Znak”, nr 1/2002, s. 14.

konfliktów między państwami z różnych kręgów cywilizacyjnych (tzw. zderzenie cywilizacji)⁷⁰. Huntington stwierdza, że państwa pozostaną najpotężniejszymi podmiotami w stosunkach międzynarodowych, jednak główną osią sporów pozostaną różnice cywilizacyjne (w tym m.in. religijne). Przez cywilizację badacz rozumiał najwyższy stopień ugrupowania ludzi i zarazem najszerszą płaszczyznę kulturowej tożsamości⁷¹, znajdującą się jeden poziom poniżej ogółu ludzkości. Koncepcja Huntingtona opiera się na przekonaniu, że przemiany kulturowe mają wpływ na pojawianie się konfliktów międzynarodowych, a zatem próba ochrony własnej tożsamości przez grupy społeczne może prowadzić do powstawania konfliktów.

Teoria Huntingtona pozostaje w zgodności z głównymi założeniami bezpieczeństwa kulturowego w ujęciu szkoły kopenhaskiej, w kontekście istniejących zagrożeń. Badacze skupieni wokół Kopenhaskiego Instytutu Badań Pokoju wyróżnili cztery zasadnicze zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego, które zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego według badaczy szkoły kopenhaskiej

Rodzaj zagrożenia	Wyjaśnienie	Skutki
Migracje	W jednej społeczności dochodzi do gwałtownego napływu członków innej społeczności o odrębnej tożsamości (np. migracje Chińczyków do Tybetu lub Rosjan na teren Estonii)	Zmiana struktury populacji prowadzi do przemian tożsamości kulturowych społeczności pierwotnej
Kulturowa rywalizacja horyzontalna	Pomimo że dane terytorium jest stale zamieszkiwane przez tę samą społeczność ulega wpływom innych społeczności o innej, silniejszej tożsamości (np. obawa obywateli Kanady przed amerykańską)	Stopniowe przemianowanie wzorców kulturowych od silniejszych społeczności (np. wartości, style życia, język)

⁷⁰ S. Huntington, *Wojna cywilizacji?*, „Res Publica Nowa”, nr 2/1994, s. 69.

⁷¹ D. Miłoszewska, *Zderzenie cywilizacji – mit czy rzeczywistość?*, w: *Świat współczesny. Wyzwania, zagrożenia i współzależności w procesie budowy Nowego Porządku Międzynarodowego*, red. W. Malendowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2008, s. 309–318.

Kulturowa rywalizacja wertykalna	Członkowie danej społeczności przestają czuć się jej częścią. Wówczas zawężają swoje poczucie tożsamości do zaledwie części społeczności, a w konsekwencji dążą do separatyzmu (np. narody byłej Jugosławii, Kurdowie, Katalończycy). Możliwe jest również poszerzenie wspólnoty tożsamości grup społecznych przez działania integracyjne (np. Unia Europejska)	Zmiany związane z własną tożsamością członków społeczności, procesy integracyjne lub separatystyczne
Depopulacja*	Nagły spadek liczby członków danej społeczności związany np. z operacjami wojennymi, głodem, katastrofami naturalnymi itp. Należy jednak zaznaczyć, że depopulacja stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego wówczas, kiedy jest konsekwencją świadomych działań mających na celu eliminację konkretnych grup społecznych (np. Holocaust)	Likwidacja tożsamości kulturowej przez unicestwienie osób, które ją pielęgnują

* Badacze skupieni wokół szkoły kopenhaskiej wyjaśniali, że depopulacja jest zagrożeniem raczej dla jednostek (funkcjonujących w ramach danej społeczności) niż dla samych społeczności (podobnie jak przestępczość czy bezrobocie), jednak mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego wówczas, gdy powodują rozkład społeczności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Security: A new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc., Copenhagen 1998, s. 121.

Podobnie jak u Huntingtona, głównym źródłem zagrożeń dla tożsamości społeczeństw są inne społeczeństwa o odrębnej tożsamości i kulturze, a rywalizacja między nimi może doprowadzić do konfliktu. Zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego mają zatem charakter zewnętrzny i dotyczą zwłaszcza kultury niematerialnej. We współczesnej Europie szczególną osią konfliktu kulturowego staje się kryzys migracyjny, który skutkuje napływem imigrantów wywodzących się z islamskiego kręgu kulturowego, posiadających własną tożsamość, w wielu miejscach sprzeczną z kulturą europejską (np. w zakresie praw kobiet, mniejszości itp.). Masowe migracje mogą stać się punktem zapalnym, powodującym rosnącą rywalizację między tymi kręgami kulturowymi.

Zagrożenia o charakterze wewnętrznym

Współcześnie zarówno specjaliści w zakresie bezpieczeństwa, jak i filozofowie coraz więcej miejsca poświęcają przemianom wewnętrznym społeczeństw europejskich wpływających na poczucie tożsamości. Prze-

miany te wynikają z postępu technologicznego i społecznego. Procesy globalizacji, standaryzacji oraz powszechnej ogólnoswiatowej komunikacji poddały w wątpliwość filary tworzące tożsamość grup społecznych niejako odziedziczone na przestrzeni wieków, a zatem można je postrzegać jako zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego. Słusznie podsumował to Dariusz Tułowiecki, pisząc, że „rodzaj oferowanej niegdyś przez [...] kultury równowagi wewnętrznej jest obecnie zagrożony na skalę gigantyczną. Strach przed utratą tożsamości zdominował większość naszych motywacji irracjonalnych, przez co wywołuje cały arsenał lęków, które tkwią w każdym z nas”⁷². Zagrożenia wewnętrzne dla bezpieczeństwa kulturowego wynikają z zakwestionowania podstaw własnej tożsamości przez jednostki i społeczeństwa. Erik Erikson, opisując ten proces, stworzył pojęcie tzw. pseudotożsamości⁷³. Erikson twierdził, że współczesność powoduje zatarcie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej czy religijnej. W konsekwencji naturalna potrzeba człowieka do bycia częścią społeczności prowadzi do identyfikowania przez jednostki własnej tożsamości, to znaczy umiejscawiania siebie samego w konstruowanych społecznie kategoriach⁷⁴. Ken Plummer twierdził wręcz, że współczesność pozbawia człowieka tożsamości gwarantowanej w poprzednich epokach, a kultura masowa zaciera różnice między kulturą a jaźnią. Jedną z konsekwencji jest wzrost narcystycznej osobowości jednostek, objawiająca się nie tylko zerwaniem z własną tożsamością kulturową, ale też odrzuceniem jej podstawowych reguł, wartości i sposobów zachowania⁷⁵. W koncepcji Eriksona tożsamość została sprowadzona do kwestii wyboru, jest konstruowana przez jednostki, które same decydują o swoich „pseudotożsamościach”.

Niejako w opozycji do Eriksona swoją myśl rozwijał Benedict Anderson, który stworzył pojęcie „wspólnot wyobrażonych”. O ile Anderson zgadzał się z poprzednikiem co do faktu, że naturalną potrzebą jednostek jest utożsamianie się z szerszą grupą społeczną, o tyle jako konsekwencję widział raczej powrót do nacjonalizmu, czyli pierwotnej tożsamości człowieka, aniżeli tworzenie nowych, alternatywnych „pseudotożsamości”. Anderson wskazywał, że koncepcja narodu „jest wyobrażona, ponieważ członkowie nawet najmniej liczebnego narodu nie znają większości swoich rodaków, nie spotykają ich, nic nawet nie wiedzą, a mimo to

⁷² D. Tułowiecki, op.cit., s. 98.

⁷³ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 1997, s. 426–427.

⁷⁴ Zob. A. Karnat-Napieracz, *Tożsamość, czyli świadomość redivivus*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Grycza Modrzewskiego, Kraków 2009, s. 49–53.

⁷⁵ K. Plummer, *Identity*, w: *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, red. W. Outhwaite, T. Bottomore, Wiley-Blackwell, Oxford 1993, s. 270–272.

pielęgnują w umyśle obraz wspólnoty⁷⁶. Badacz wskazał, że ożywienie nacjonalistycznych nastrojów może z jednej strony mieć podłoże w „autentycznym, ludowym nacjonalistycznym entuzjazmie”, z drugiej jednak strony stanowić wyraz bezmyślnie przyjmowanej ideologii promowanej przez system edukacyjny, mass media, przepisy administracyjne itp., czyniąc z pielęgnacji nacjonalizmu proces toczący się poza świadomością jednostki⁷⁷. Anderson swoją koncepcję obrazuje przy pomocy metafory dorastania: człowiek dorosły nie pamięta siebie z czasów niemowlęstwa i tylko inna osoba może uświadomić człowieka, że to on znajduje się na fotografiach z dzieciństwa. Podobnie jest z poczuciem tożsamości narodowej, która nie może być „zapamiętana”, a zatem musi zostać opowiedziana⁷⁸. W kontekście współczesnej Europy kolejna fala nacjonalizmu jest zauważalna również w państwach znajdujących się w Środkowo-Wschodniej części kontynentu, powstałych bądź odzyskujących suwerenność po zakończeniu zimnej wojny. W literaturze przedmiotu mówi się o ożywieniu tzw. etniczności miejscowej związanej z entoregionalnymi mniejszościami zamieszkującymi te państwa (np. Polacy na Ukrainie i Litwie, Rosjanie w Estonii itd.)⁷⁹. Pobudzenie aktywności mniejszości narodowych i etnicznych skutkuje rosnącą skalą roszczeń, zarówno dotyczących pielęgnacji rodzimego języka i kultury, autonomicznych szkół, miejsc kultu itp., jak i własnościowych, prowadzących do destabilizacji społecznej, problemów związanych ze współistnieniem różnych tożsamości kulturowych oraz generujących napięcia międzynarodowe⁸⁰. O ile sam nacjonalizm trudno uznać za zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego, o tyle budowana na jego fundamentach rywalizacja między kulturami może doprowadzić do skrajnych zachowań będących próbą pozornego pokazania wyższości, co nie pozostaje bez znaczenia dla kulturowego wymiaru bezpieczeństwa.

Jeszcze innego zagrożenia dla tożsamości europejskiej doszukuje się Chantal Delsol. Francuska filozof twierdziła, że tożsamość kulturowa społeczeństw europejskich nie ma – jak twierdzą niektórzy – charakteru stałego, jest raczej „zawsze żywym źródłem”, z którego rodzą się nowe byty w postaci wartości i zasad, które pozwalają cywilizacji dostosować

⁷⁶ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997, s. 19.

⁷⁷ Ibidem, s. 160–161.

⁷⁸ Ibidem, s. 197.

⁷⁹ C. Wilpert, *Ethnic and Cultural Identity: Ethnicity and the Second Generation in the Context of European Migration*, w: K. Liebkind, *New Identities in Europe: Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity Youth*, Gower Publishing Company, Brookfield 1989, s. 15.

⁸⁰ Zob. G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach...*, op.cit., s. 142.

się do aktualnych warunków społeczno-ekonomicznych⁸¹. Chantal zauważa, że jedną z podstawowych wartości przyjętych przez kulturę europejską, mających swoje źródło w tradycji chrześcijańskiej, jest podmiotowość jednostek ludzkich. Autorka twierdzi wprost, że uznanie człowieka za osobę to kwestia wiary⁸². Identyfikowane współcześnie odejście Europy od filozofii chrześcijańskiej będącej podstawą wyznawanych wartości rodzi w Europejczykach poczucie konfuzji, „nasz świat jest rozbity i nierzeczywisty, a nasze pojęcia są ułomne. Żyjemy na resztkach tego, czego fundamenty stale podkopujemy”⁸³ – dodaje Delsol. Badaczka konstatuje, że ochrona wartości uznawanych za podstawy kultury europejskiej wciąż definiują współczesną tożsamość Europejczyków, lecz kwestionowane są podstawy tej tożsamości wynikające z wiary chrześcijańskiej. Delsol pisze: „ciążą [...] na nas obowiązek obrony świata kulturowego nie dlatego, że został nam przekazany [...], ale po prostu dlatego, że odpowiada temu, czego chcemy i co kochamy”⁸⁴. „Podkopywanie fundamentów”, o którym mówi Francuzka, może doprowadzić do erozji tożsamości europejskich, która – wypierając się swoich źródeł, doprowadzi do zachwiania poczucia wspólnoty, a w konsekwencji – stanowi istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa kulturowego w Europie.

Podsumowanie

Względne bezpieczeństwo militarne po zakończeniu zimnej wojny spowodowało, że bezpieczeństwo zaczęto postrzegać w szerszych kategoriach. Wśród „nowych” sektorów bezpieczeństwa znalazł się również jego kulturowy wymiar, koncentrujący się na stworzeniu optymalnych warunków dla zachowania tożsamości kulturowej (w tym narodowej, etnicznej, religijnej)⁸⁵. J. Czaja wskazał, że „teoretycznie problem dla bezpieczeństwa narodowego pojawia się wtedy, gdy napływ nowych faktów i nowe zjawiska kulturowe negatywnie wpływają, a nawet zagrażają tożsamości kulturowej społeczności lokalnych i narodowych, rodząc różne reakcje i postawy, z objawami wrogości wobec otoczenia międzynarodowego włącznie”⁸⁶. Koncepcja bezpieczeństwa kulturowego propagowana zwłaszcza przez badaczy skupionych wokół Kopenhaskiego Instytutu Badań Pokoju w centrum zainteresowania stawia społeczności o wspólnej tożsamości, funkcjo-

⁸¹ Por. C. Delsol, *Kamienie węgielne. Na czym nam zależy?*, Wydawnictwo Znak, Warszawa 2018, s. 19–20.

⁸² Ibidem, s. 22.

⁸³ Ibidem, s. 17.

⁸⁴ Ibidem, s. 14.

⁸⁵ J. Czaja, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa...*, op.cit., s. 80.

⁸⁶ Ibidem, s. 73.

nujące niezależnie od granic państwowych. Tożsamość nie ogranicza się jedynie do wspólnego pochodzenia, ale oznacza również określony zespół wartości, reguł postępowania czy stylów życia. Zgodnie z przewidywaniami niektórych badaczy (np. S. Huntingtona) różnica tożsamości doprowadzi do konfliktów między społeczeństwami na skalę światową. Biorąc pod uwagę obecne przemiany społeczno-kulturowe zachodzące w państwach Unii Europejskiej, uzasadnione jest twierdzenie, że znaczenie kulturowego wymiaru bezpieczeństwa będzie stale wzrastać.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego mogą mieć zarówno naturę zewnętrzną, jak i wewnętrzną. Zagrożenia zewnętrzne zostały poddane analizie przez badaczy szkoły kopenhaskiej, zaliczono do nich: migracje, kulturową rywalizację horyzontalną, kulturową rywalizację wertykalną oraz – pod pewnymi warunkami – depopulację. Przez zagrożenia o charakterze wewnętrznym rozumie się natomiast takie przekształcenia społeczności oraz zmianę sposobu myślenia jej jednostek, które prowadzi do zachwiania poczucia tożsamości. Filozofowie i socjologowie wskazywali na szereg takich przekształceń, wymieniając wśród nich: powstanie „pseudotożsamości”, czyli konstruowanych społecznie wspólnot zastępujących wspólnoty pierwotne, powrót do nacjonalizmu (tzw. wspólnoty wyobrażonej, mogącej prowadzić do rywalizacji między kulturami), a także zachwianie filarów tożsamości europejskiej wynikające z częściowego odrzucenia wiary chrześcijańskiej jako podstawy wartości, na których zbudowana została tożsamość.

Bibliografia

- Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997.
- Anioł W., *Paradoksy globalizacji*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Społecznej UW, Warszawa 2002.
- Brzeziński M., *Kategoria bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009.
- Burgess J.P., *There is no European Security, Only European Securities*, „Cooperation and Conflict”, t. 44, nr 3/2009.
- Buzan B., *Rethinking Security after the Cold War*, „Cooperation and Conflict”, t. 32, nr 1/1997.
- Buzan B., Waever O., de Wilde J., *Security: A new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers Inc., Copenhagen 1998.
- Chifu I., *Societal security: An agenda for the Eastern Europe*, Centrum Zapobiegania Konfliktom i Wczesnego Ostrzegania [Rumunia], http://www.cpc-ew.ro/pdfs/societal_security.pdf.

- Czaja J., *Bezpieczeństwo kulturowe. Zarys problematyki*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2004.
- Czaja J., *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2008.
- Czaja J., *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
- Dawidczyk A., *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001.
- Drabik J., *Od naturalistycznych zagrożeń do bezpieczeństwa w kulturze*, w: *Bezpieczeństwo i edukacja dla bezpieczeństwa w zmieniającej się przestrzeni społecznej i kulturowej*, red. R. Rosa, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2012.
- Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 1997.
- Gellner E., *Culture identity and politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Guzzini S., *Realism in international relations and international political economy: The continuing story of a death foretold*, Routledge, London, New York 1998.
- Huntington S., *Wojna cywilizacji?*, „Res Publica Nowa”, nr 2/1994.
- Hrynicki W., *Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego oraz jego zagrożenia w Europie*, „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, t. 16/2014.
- Jemiolo T., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, „Kultura narodowa w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa, Zeszyt Problemowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, maj 2001.
- Jenkins C., *Kultura*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1999.
- Karnat-Napieracz A., *Tożsamość, czyli świadomość redivivus*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Grycza Modrzewskiego, Kraków 2009.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
- Kłoskowska A., *Teoretyczne spory na temat narodu*, „Przegląd Zachodni”, nr 3/1994.
- Koźlakowski L., *Cywilizacja na ławie oskarżonych*, Wydawnictwo Res Publica, Warszawa 1990.
- Kośmider T., *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa państwa polskiego – wyzwania i zagrożenia*, „Rozprawy Społeczne”, nr 1/2014.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003.
- Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002.

- Liotta P.H., *Creeping vulnerabilities and the reordering of security*, „Security Dialogue”, vol. 36, no. 1/2005.
- Liotta P.H., *Symbolic Security: Europe Takes a Human Face*, w: J. Adamski, M. Troy Johnson, C. Schweiss, *Old Europe, New Security. Evolution for a Complex World*, Ashate Publishing Limited, Burlington 2006.
- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 7/2012.
- Malinowski B., *Szkice z teorii kultury*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1958.
- Manning Ch.A., *The elements of collective security*, w: *Collective security*, red. W.H. Bourquin (red.), League of Nations International Studies Conference, Paris 1936.
- Marczuk K.P., *Bezpieczeństwo funkcjonalne państw regionu Europy Północnej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2014.
- Marczuk K.P., *Bezpieczeństwo społeczne: potrzeba szerokiego ujęcia. Implikacje dla Polski*, w: *Bezpieczeństwo społeczne: pojęcia, uwarunkowania, wyzwania*, red. A. Skrabacz, S. Sulowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.
- Michałowska G., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, w: *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997.
- Michałowska G., *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.
- Miłoszewska D., *Zderzenie cywilizacji – mit czy rzeczywistość?*, w: *Świat współczesny. Wyzwania, zagrożenia i współzależności w procesie budowy Nowego Porządku Międzynarodowego*, red. W. Malendowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2008.
- Morgenthau H.J., *Politics among nations: The struggle for power and peace, revised by Kenneth W. Thompson*, McGraw-Hill, New York 1993.
- Musioł M., *Znaczenie sekurytyzacji i sektorów bezpieczeństwa w ramach krytycznych studiów nad bezpieczeństwem*, „Historia i Polityka”, nr 23/2018.
- Panić B., *Societal security – security and identity*, „Western Balkans Security Observer”, no. 13/2009.
- Peszyński W., *Amerykanizacja polskich kampanii parlamentarnych 2001–2007*, „Dialogi Polityczne”, nr 11/2009.
- Pietraś M., *Hybrydowość późnowestfalskiego ładu międzynarodowego*, w: *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Plummer K., *Identity*, w: *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, red. W. Outhwaite, T. Bottomore, Wiley-Blackwell, Oxford 1993.
- Ritzer G., *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Wydawnictwo Muza S.A., Warszawa 2009.

- Sitkiewicz K., *Stan pragnienia. Oblicza makdonaldyzacji*, Wydawnictwo Cedewu, Warszawa 2009.
- Stańczyk J., *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, t. 5/2011.
- Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Tehrani M., *Cultural Security and Global Governance: International Migration and Negotiations of Identity*, [w:] J. Friedman, S. Randeria (red.), *World on the Move: Globalization, Migration and Cultural Security*, Palgrave Macmillan, London, New York 2004.
- Toffler A., *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Tokarz G., *Bezpieczeństwo kulturowe III Rzeczypospolitej – przegląd zagrożeń*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, t. 4/2010.
- Tułowicki D., *Bezpieczeństwo kulturowe a obecność i/lub eliminacja religii w polskim kanonie kultury*, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 4/2015.
- Urbanek A., *Bezpieczeństwo kulturowe*, w: *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Wydawnictwo Społeczno-Prawne, Słupsk 2013.
- Waever O., Buzan B., Kelstrup M. et al., *Identity, migration and the new security agenda in Europe*, Pinter Publishers Ltd, London 1993.
- Waever O., *The changing agenda of societal security*, w: *Globalization and environmental challenges: Reconceptualizing security in the 21st Century*, red. H.G. Brauch, U.O. Spring, C. Mesjasz et al., Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Berlin 2008.
- Wilpert C., *Ethnic and Cultural Identity: Ethnicity and the Second Generation in the Context of European Migration*, w: K. Liebkind, *New Identities in Europe: Immigrant Ancestry and the Ethnic Identity Youth*, Gower Publishing Company, Brookfield 1989.
- Włodkowska A., *Bezpieczeństwo kulturowe*, w: *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009.
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 10/1989.
- Ziętek A., *Bezpieczeństwo kulturowe w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.